

Õigus- ja kohtusüsteemi areng

Riigikohtu esimees Märt Rask

Austatud justiitsminister, Riigikogu liikmed, külalised.
Head kolleegid.

1. Meie täikogu toimub ajal, mil Hamletit sündmuste vastupidises järgnevuses parafraseerides võiks öelda, et Riigikohtu 90. juubeli peiepraed külmroaks veel kohtunike täiskogu pulmalauda kõlbavad. (Esimene vaatus, teine stseen. Hamlet ütleb Horatiole: Sääst, sääst: nii peiepraed külmroaks veel pulmalauda kõlbasid.) Juubeliürituste vastukajad on sedavõrd positiivsed, et hakka või uskuma, et suutsime väärikalt tähistada eestikeelse õigusemõistmise 90. tähtpäeva. Ainuüksi fakt, et juubeliaktust austasid oma kohalolekuga peaaegu kõikide institutsioonide esindajad, kelle otsustest sõltub Eesti riigi ja rahva saatus, on harvaesinev. Kohal olnud väliskülalised, eelkõige meie lähinaabrid, ei ole oma tänutunde väljendamisega kitsid olnud. Tõstes esile ainult mõningaid aspekte, mis pretendeerivad täieliku õnnestumise tiitlile, tuleb kiitust ja tunnustust jagada professor Marju Luts-Sootakile tema suurepärase aulaloengu eest.

Riigikohtu aastapäevaürituste sarjas toimus juba viiendat korda õpilaste kaasuskonkurss, mis oma populaarsuselt on kujunemas kodanikuõpetuse aineolümpiaadi taoliseks ürituseks. Seekordset žüriid juhtis riigikohtunik Lea Laarmaa, kellele tuleb avaldada tänu, sest üritus läks igati korda ja päädis väärika konkursivõitjate autasustamisaktusega.

Esimest korda toimus aastapäevaüritusena seminarkohtumine "Riigikohtu hea mõte", kuhu oli kutsutud Tartumaa avaliku sektori juhte ja teisi inimesi, kelle sõnal on avaliku elu korraldamisel kaalu. Nii palju positiivset vastukaja, kui Indrek Koolmeistri loeng sellel üritusel pälvis, ei olnud mina varem kuulnud. Ka selle ürituse kordaminek annab kinnitust sellele, et õigusemõistmist ja kohtusüsteemi selgitavad ettevõtmised on vajalikud ja aitavad kindlasti kaasa õigusemõistmise autoriteedi kasvule.

Siiras tänu kogu aastapäevaürituste korraldustoimkonnale eesotsas alati tubli Mari-Liis Lipstokiga.

Tänu ka kõigile kohtunikele, kes said mahti tiheda kutsetöö kõrvalt Tartusse tulla ja üritustest osa võtta. Siiras tunnustus ka neile, kes seda ei saanud ja pidupäeval oma kutsetööd tegid.

Tänu ja tunnustusega ei ole võimalik inimest ära rikkuda. Eriti viimasel ajal, mil kohtunikonna aadressil just ülemäärast kiitust ei jagata.

Loen teile ette ühe lühikese, kuid mõtlemapaneva kirja: "Tagasi Luxembourgigi jõudnuna soovin Teid tänada mulle osaksaanud sooja vastuvõtu ning meeldejääva aastapäevapeo korraldamise eest. Siira tänuga Küllike Jürimäe."

Iga juubel saab ükskord otsa ja järgmise juubelini tuleb väärikalt elada.

2. Riigikohus korraldab viiendat korda kohtunike täiskogu. Sellele arvule lisandub erakorraline täiskogu eelmise aasta kevadel. Oleme omandanud teatud kogemuse ja suutlikkuse kohtunike suurokogusid korraldada, kuid pole olemas ühtegi asja, mida ei saaks paremini teha. Kõik tulevikku suunatud head mõtted ja arenguideed on teretulnud. Konstruktiiivne kriitika ja tagasiside ka täna-homme toimuva ürituse kohta saab asja ainult paremaks teha. Ainuüksi kohtute seaduse nõude, mille kohaselt täiskogu koguneb iga aasta veebruari teisel reedel, täitmisest on vähe. Seaduse formaalsete nõuete täitmisega saaksime hakkama poole päevaga. Kindlasti on ka neid, kes arvavad, et kahepäevane arutelu kohtusüsteemi ja õigusemõistmise teemadel on liiast ja sellisel ajaraiskamisel ei ole mõtet. Kõik mõtted, mis puudutavad täiskogu korraldamist ja sisustamist, on väärt, et neid arutada, sest see üritus on kohtunikonna enda korraldada.

3. Riigikohus on seni täiskogude ettevalmistamisel lähtunud eeldusest, et kohtunike enamus tunneb muret nii õigusemõistmise maine kui ka selle korrakohase toimimise pärast. Kohtunike kõige kõrgemal foorumil – täiskogul – arutelu vääriivaid teemasid on ilmselt rohkem, kui seda on võimalik mahutada paaripäevase ürituse raamidesse. Täiskogu kokkukutsumisele on eelnenud alati korraldajate tihe mõttevahetus, milline on

just selle täiskogu juhtmõte ja eesmärk, milliseid teemasid peaks täiskogu arutama ja milline peaks olema täiskogu korraldus.

4. Aegsasti väljasaadetud täiskogu päevakorrale täiendusi ja parandusi ei laekunud, millest saab teha järelduse, et teemadevalikus tabasime naelapea pihta. Kohtunikke valitud teemad huvitavad ja nende arutelu peetakse tähtsaks. Tõsi. Eksimise võimalus oli ka minimaalne, sest põhiteema "Kohtunike töö hindamine – kas tagasisidet tuleks karta?" kasvas ju välja kohtunike koolitusnõukogu esimehe Margit Jõgeva ideest. Ilmselt on just koolitusnõukogul omavalitsusorganina kõige parem ülevaade sellest, mis on oluline.

5. Andmaks arutelule rahvusvahelist mõõdet ja loomaks võrdlusmomente sellega, kuidas Eesti kohtutöötajate hindamist võiks positsioneerida Euroopa kontekstis, on palutud esinema Küllike Jürimäe ja Erik Kergandberg. Professor Mare Pork nõustus meile rääkima hindamise ja tagasiside teoreetilistest alustest. Karmist elust endast peaksid kõnelema Norman Aas, Rutt Teeveer, Marko Aavik ja KHN-i liikme Urmas Reinsalu juhtimisel kohtujuhid. Peatusin meie tänase koosoleku päevakaval sellepärast, et rõhutada uuendust meie diskussioonikorralduses. Nimelt on Priit Pikamäe võtnud enda kanda kohustuse Heraklese kombel kogu päeva arutelud ja järeldused teesidena kokku võtta. Lõppsõna tegemine on väga keerukas ja vastutusrikas ülesanne. Kõik ettekandjad ja aruteludes osalejad saavad hr Pikamäed oma täpselt sõnastatud seisukohtadega aidata. Õnnestunud lõppsõnast võib saada väärikas teetähis kohtusüsteemi arengu planeerimisel ning probleemide lahendamisel. Jõudu kõigile esinejatele ja kuulajatele ühise asja ajamisel.

6. Riigikohus kavandas täiskogude kolmeaastase tsükli, mille kohaselt Jõhvis 2006. a olid kõnelejateks riigikohtunikud, 2007. a Pärnus ringkonnakohtunikud ning 2008. a Tallinnas esimese astme kohtunikud. Aruteluteemade valikul on püütud lähtuda konkreetse kohtuastme vaatenurgast, kuid pidades silmas kohtusüsteemi kui tervikut. 2009. a arutasime kaks korda kohtute seaduse eelnõu. Käesoleval aastal alustame uut ringi ja meil on võimalik lühiettekannete vormis kuulata, mida peavad Riigikohtu erinevad kolleegiumid kohtusüsteemi arengu ja õigusemõistmise seisukohalt tähtsaks.

7. Samuti läheb teisele ringile kohtusüsteemi ja nende omavalitsusorganite, kus kohtunikud osalevad, tegevuse ülevaadete ärakuulamine. Siinkohal tuleb rõhutada, et tegemist ei ole aruannetega, kuigi täiskogu on kolleegid demokraatlikult neisse omavalitsuskogudesse valinud ja ootab ilmse huviga, millises suunas ja kui jõudsalt kohtusüsteemi omavalitsuslik alge edeneb.

8. Varasemates ettekannetes olen püüdnud paralleeli tõmmata kohtunike täiskogu ja kohtunike foorumi vahele, rõhutades, et mõlemad üritused peaks kaasa aitama kohtunikukonna ühtekuuluvustunde loomisele, vastutusvõimelise kohtunikekorpuse kujunemisele, kes põhiseadusliku võimuharuna mõistab, et õigusemõistmisega ja selle ees seisvate probleemidega ei tegele mitte keegi peale kohtunikukonna enda.

Sel korral tuleb teatada, et 2010. a kohtunike foorumit ei toimu. Kui majandusolud paranevad, on mõeldav kohtunike foorumi jätkamine igal teisel aastal, kui ei toimu õigusteadlaste päevi, sest kahe suurürituse korraldamine ja ka nendest osavõtt kipub meie väiksearvulisele juristkonnale üle jõu käima. Endiselt olen aga seda meelt, et eesmärgistatud seltsielu kuulub nende ürituste juurde ja te olete kõik oodatud tänaõhtusele vastuvõtule.

Personaliarvestus ja distsiplinaarpraktika

9. Alustades seda traditsioonilist lõiku Riigikohtu esimehe ettekandest, tuleb märkida, et aja kokkuhoiu mõttes ei peatu ma kõigil kohtunikekorpust iseloomustavatel arvandmetel. Statistiline ülevaade, mis võimaldab iseseisvat interpreteerimist, on teil olemas.

10. Kohtunikuks olemine ei ole pelgalt ameti pidamine, vaid eluaegne missioon. On heameel tervitada meie tänasest üldkogust osavõtvaid emerüitkohtunikke, kes ei ole sidet kohtunikukonnaga kaotanud. Täiskogu külalistena on registreerunud Anu Ernits, Tiiu Jervan, Jaan Kartau, Maie Kram, Peeter Küttis, Vello Lahtvee, Aili Lant, Natalia Losevtsova, Eda Murak, Jaano Odar, Jüri Paap, Uno Pender, Katrin Puhkason, Jaan Puskar, Ene Randmäe, Ester Reimand, Karin Toomela, Merike Toomet, Sirje Tromp ja Kaie Uusen. Tervitame häid kolleege aplausiga!

11. Eesti kohtutes töötab 11. veebruari 2010. a seisuga 227 kohtunikku. Vakantseid kohtunikukohti on kokku 15, mis on viimaste aegade suurim arv. On kujunenud tavaks, et kohtusüsteemis on igal hetkel täitmata 4–5 kohtuniku ametikohta, millega tuleb kehtiva kohtunikukohtade täitmise süsteemi juures paratamatult leppida.

Neli-viis täitmata kohtunikukohta on ainult probleemi üks külg. Sisuliselt täitmata ametikohtade hulka tuleb arvata ka need kohtunikukohad, kus kohtunik on ametisse nimetatud, kuid viibib erinevatel põhjustel aastaid kutsetööst eemal.

Leppida aga ei saa sellega, et Harju Maakohtus on korraga täitmata 7 ja Viru Maakohtus 4 kohtuniku kohta. Kuigi Viru maakohtu personalimuudatused olid mingil määral prognoositavad, osutusid muudatused ulatuslikumaks. Kaheksa kuu jooksul lahkus sellest kohtust erinevatel põhjustel 8 kohtunikku, mis moodustab üle 20% Viru Maakohtu kohtunike arvust. Praegu on käimas konkurss vabade kohtade täitmiseks Tallinna Ringkonnakohtusse, Harju Maakohtusse, Viru Maakohtusse ja Tallinna Halduskohtusse ja teine konkurss veelkord Harju Maakohtusse ja Viru Maakohtusse. Peaaegu lõpuleviidud konkurss Harju Maakohtusse takerdus selle taha, et kohtunikukandidaat Ilmar Kikkas vaidlustas Riigikohtu üldkogus kohtunikuksamiskomisjoni tegevuse.

Riigikohtu üldkogu vaatas kaebuse läbi ja viib selle konkursi lõpule 16. veebruaril. Lisaks sellele, et vabade kohtunikukohtade täitmine on aeganõudev protsess, ei saa tähelepanuta jätta seda, et vabu kohtunikukohti on juba 9 võrra rohkem kui kohtuniku ettevalmistusteenistuse läbinud isikuid. Probleem on erakordselt tõsine ja vajab kiiret lahendamist, sest vastasel korral võivad vabanenud kohtunikukohad jääda lihtsalt täitmata või täidetakse need n-õ juhuslike inimestega. Kumbki variant ei ole hea. Lootus, et esimese astme kohtuniku kohale hakkab massiliselt kandideerima kogenud ja tunnustatud juriste, kelle varasem kogemus lubab neil kohtunikuametisse asuda ilma ettevalmistusteenistusega, on ilmselt põhjendamatu.

12. Põhimõttelisi muudatusi 2009. aasta jooksul kohtunikukonna soolises ega vanuselises koosseisus ei toimunud. Meeskohtunike osakaal kohtunikukonnas on aastatega visalt kasvanud mõne protsendipunkti võrra ja jõudnud 37,7%-ni. Kohtunike keskmine vanus oli 2008. a 47,5 aastat. Praeguse seisuga, vaatamata mitmete kolleegide pensioneerumisele, on kohtunike keskmine vanus 48,2 aastat. Ilmselt on küps keskiga just see vanusekategooria, millesse kuuluvaid õigusemõistjaid meilt ühiskond ootab, kuid õigust ei mõista mitte keskmise vanusega kohtunik, vaid ka see noor kolleeg, kelle Vabariigi President enne tema kolmekümnendatesse jõudmist ametisse nimetab.

Arvamusliider Mart Kadastik on ühel konverentsil, rääkides õigusemõistmise autoriteedist, väljendanud mõtet, et ta ei suuda tõsiselt võtta alla neljakümneaastase kohtuniku elukogemust. Sama mõttelaadi jagatakse vist mitmes Euroopa riigis, mille järgi me püüame joonduda. Tuleb tõdeda, et Eesti kohtunikukonkurssidel on edukamad just nooremad ja eeldatavalt kasinama elukogemusega kandidaadid. Üsna varjamatult on välja öeldud seda, et noorema põlvkonna juristid on haritumad ja vanadest tulebki lahti saada. See võib ka tõde olla, kuid selle tõe väljakuulutajaks ja oma eakaaslaste upitajaks ei peaks olema noorema põlvkonna kohtunikud ise. Kohtusüsteemis on piisavalt lahendamist vajavaid konflikte ja põlvkondadevahelise konflikti lisamine ei muuda õigusemõistmist autoriteetsemaks. Riigikohtu üldkogu on püüdnud jõudu mööda arvestada nii selle kohtu üldkogus arvamusega, kuhu uus kohtunik tööle asub, kui ka kandidaadi eeldatava elukogemuse ja õigusharitusega. Õnneks on noorus just see häda, mis ajaga paraneb. Kindlasti peavad kohtunikekorpuse keskmise vanusega seotud probleemistiku endale selgeks mõtlema need, kes planeerivad Eestis ulatuslikku pensionireformi, sest kohtunikustaaži tõstmine praeguselt 15 aastalt 20-le või 25-le aastale toob endaga paratamatul kaasa kitsendused kohtunikukandidaatide valikus.

13. Möödunud aasta jooksul lahkusid kohtunikupensionile jäämise tõttu Ene Randmäe, Jüri Paap, Katrin Puhkason, Reet Laasmaa, Ene Tsefelds, Kaie Uusen, Marion Vakker, Leo Sarnet, Aleksei Lavrovski, Anu Ernits ja Rafkat Minzatov. Kohtuniku enda soovil lahkusid ametist Aase Sammelselg ja Aleksei Kovalenko. Kuidagi raske on sellesse ritta asetada ka Mihhail Komštātnikovi ja Jüri Sakkartit, kuid ka nende enda soovil lahkumine on juriidiliselt korrektne. Tervise tõttu lahkus ametist Natalia Losevtsova. Jäädavalt lahkusid meie hulgast endised kohtunikud Kaupo Hell ja Gleb Allik. Mälestame endiseid kolleege hetkelise seisakuga.

14. Möödunud aastal asusid kohtutesse tööle kuus uut kohtunikku. Mul on heameel teile esitleda: Einar Vene – Tartu Ringkonnakohus; Virgo Saarmets – Tallinna Ringkonnakohus; Mari-Liis Avikson – Viru Maakohus; Marie Tammsaar – Harju Maakohus; Anu Uritam – Harju Maakohus. Alates 1. märtsist asub Tallinna Ringkonnakohtusse tööle Ele Liiv. Kohtutes töötavate teaduskraadiga kohtunike arv kasvas, sest kohtunikena asusid tööle juba nimetatud Einar Vene ja Anu Uritam.

15. Me teame, et Euroopa Nõukogu kohtunike konsultatiivkomitee valis 2007. aasta novembris oma presidendiks riigikohtunik Julia Laffranque'i, kes hiljuti teatas, et tema presidentuuri aeg ja tagasivalimise võimalused on läbi. Igal üritusel peab olema ka oma üllatusesineja. Head kolleegid, nõustuge sellega, et ma palun Juliat teha lühiülevaade oma tegevusest konsultatiivkomitee presidendina ka tänasel täiskogul. Kuna Riigikohtu esimees ei kasuta oma esinemisaega lõpuni ära, siis Julia esinemine võiks toimuda pärast ministri ärakuulamist ja vahetult enne põhiteemade juurde asumist.

16. Peatun ainult põgusalt läinud aasta distsiplinaarmenetlustel, sest ulatuslikuma analüütilise ettekandega sellel teemal esineb homme distsiplinaarkollegiumi esimees Harri Salmann. Kokkuvõtlikult võiks öelda, et kohtute esimehed on täitnud kohtute seaduse § 45 lg-st 1 tulenevat ülesannet teha järelevalvet õigusemõistmise korra kohase toimimise ja kohtunike kohustuste täitmise üle. Kuidas justiitsminister, kellel distsiplinaarvõim puudub, kuid kes seaduse järgi peab tegema ulatuslikku järelevalvet kohtuesimeeste üle, oma ülesannetega toime tuli, kuuleme järgnevast ettekandest.

Õiguskantsler ega Riigikohtu esimees, kellel on distsiplinaarvõim kõigi kohtunike üle, oma volitusi ei kasutanud. Distsiplinaarpraktikasse on tulnud uue nähtusena menetluse lõpetamine põhjusel, et distsiplinaarsüüteo süüdistatav kohtunik on tema enda soovil kohtunikuametist vabastatud. Alati võib jääda kahtlus, kui vaba on distsiplinaarmenetluse all oleva kohtuniku ametist lahkumise tahe, kuid meil ei ole fakte selle kohta, et distsiplinaarvõimu volitustega kohtujuhid oleks menetluse algatamist kasutanud n-ö ebaseovitavast kolleegist lahtisaamiseks või lihtsalt kiusamiseks.

17. Kuna kohtuniku kriminaalvastutusele võtmise regulatsioon on nii kohtute seaduses kui ka kriminaalmenetluse seadustikus üsna auklik, siis lohutasin senini ennast sellega, et tegemist on teoreetilise käsitlusega, mida Eesti Vabariigi kohtunike suhtes ei tule mitte kunagi kasutada. Eksisin. Praegune olukord, kus üks on vanglast tulemas ja teine sinna minemas, kolmanda vastu esitatud väga tõsine kahtlustus, on masendavalt karm reaalsus. Kohtunikule süüks pandav altkäemaksu võtmine heidab ausatele kohtunikele ja kogu kohtusüsteemile rohkem varju kui mis tahes teine tegu. Selline teguviis on võrreldav õigusemõistmisele paistva päikese täieliku varjutusena.

Kahetsusega saame rääkida juba kohtunike süüdimõistmise ja karistamise kohtupraktikast. Tartu Maakohtus on kujunemas praktika endiste kohtunike ennetähtaegse vabastamise taotluste läbivaatamisest. Kaldun arvama, et nimetatud häbiväärsed tagajärjed ei ole üksnes kunagi tehtud personalivaliku vead. Eluhoiakud ja arusaamad, ka valmisolek alluda ebaseaduslikele ahvatlustele ei kujune inimeses välja ühe nõrkusethega. Tahaks väga loota, et Mihhail Komštātnikov ja Jüri Sakkart olid viimased, kes Eesti kohtunikest tahtliku kuriteo sooritasid, kuid selleks ei jätku enam optimismi. Võib ju küsida, miks ma sellest praegu räägin, sest

kõik kohalolijad on eetilised ja seaduskuulekad kohtunikud. Head kolleegid, eelkõige kohtujuhid! Niikaua kuni me vaidleme selle üle, kas kohtusüsteemisest järelevalvet on vaja või mitte, kutsun teid üles tähelepanelikkusele. Oma kolleegide toimetamist tasub jälgida lahtiste silmadega. Võib-olla õnnestub hea nõuande või lihtsalt tähelepanu juhtimisega nii mõnigi nõrkusehetk ära hoida. Alates 1998. aastast, s.o 11 aasta jooksul seitse süüdimõistetud ja üks kahtlusalune kohtunik on liig, mis liig.

Lõpetuseks tsiteerin Hamletist esimese vaatuse neljanda stseeni lõppu. Hamlet järgneb oma isa vaimule. Tema truud teenrid Horatio ja Marcellus arutlevad.

Horatio: Ta läheb kujutlustest meeletuks.

Marcellus: Ei või me kuulekalt tast maha jääda.

Horatio: Siis lähme. Aga mis sest kõigest saab?

Marcellus: Jah, miski on küll Taani riigis mäda.

Horatio: Eks taevas juhi.